

Hengl Melinda¹**Tremmel Flórián: Retorika és igazságszolgáltatás**

Tremmel Flórián (a pécsi jogi kar professzor emeritusa) „Retorika és igazságszolgáltatás” című könyve, 2014-ben jelent meg a Dialóg Campus Kiadó gondozásában, a Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Karának támogatásával, az Institutiones Juris, Dialóg Campus Szakkönyvek sorozat köteteként. A szerző a kézirat megírásának idején a Nemzeti Kulturális Alap alkotói támogatását is elnyerte.

A borítón látható szónokot ábrázoló márványszerű szobor képi formában jeleníti meg a monográfia írott tartalmát. Már a vörös és kék szín szimbolikája is előrevetíti a jó szónokkal szemben támasztott fő követelményeket: szenvedély és nagy tudás.

Miért fontos ezzel a témával foglalkozni? A Szerző szerint „*a klasszikus retorika a kulturális világörökség szerves és fontos része... az antik retorika eredményeivel elmélyített törvényszéki szónoklástan (igazságügyi retorika) a szellemi világörökség vitathatatlan része*”².

A Professzor Úr tudományosan megalapozott műve egy életen átívelő, kitartóan végzett kutatómunka eredményeként született meg. Hiánypótló alkotás, a Szerzőt idézve: „... *saját korábbi könyvem³ nem számítva Magyarországon nem jelent meg igazságügyi retorika, azaz a vád- és védbeszédeket együtt tárgyaló mű Néhány résztanulmány foglalkozik a vádbeszéddel (Perényi László, Kovács István, Julis Mihály, Tóth Mihály), úgyszintén a védbeszéddel is (Sztítás Benedek, Szalóky László). Ezek a tanulmányok azonban még nagyobbrészt inkább a jogi vonatkozásokat elemzik, s egyáltalán nem vonnak párhuzamot a vádbeszédek és a védbeszédek között. A magam részéről nagyon fontosnak tartom a vádbeszédek és védbeszédek párhuzamos feldolgozását, retorikai elemzését nemcsak azért, mert ezek a szónoklatok a mindennapi gyakorlatban is egymást követően, tehát egymással szoros összefüggésben hangzanak el, hanem azért is, mert csak ilyen párhuzamos elemzés révén tárhatók fel azok a közös retorikai vonások, amelyek tudatosítása nélkül a köztük meglévő retorikai eltérések sem értelmezhetők kellő mélységben és összefüggésben.*”

A könyv jól felépített szerkezeti rendszere bevezetésre, első részre (Az antik törvényszéki szónoklás), második részre (A jelenkori (hazai) törvényszéki szónoklás), utószóra, irodalom- és ügyjegyzékre tagolódik.

A bevezető rész betekintést nyújt a mű alapvető célkitűzésébe, amely a Szerző korábbi igazságügyi retorikájának elmélyítése, korszerűsítése és kibővítése. Hasznos információkat tartalmaz a könyv kezelhetőségéről. A hatékony eligazodást tartalom- és irodalomjegyzék segíti. A 2013-ban megjelent Tóth Mihály által szerkesztett Híres magyar perbeszédek⁴ című könyv alapján feldolgozott nevezetes vád-és védbeszédek visszakeresését ügymutató könnyíti. A strukturális és funkcionális összefüggések átgondolását segítő áttekintő-rendszerező táblázatok állnak az Olvasó rendelkezésére, amelyek multi-funkciója abban is megmutatkozik, hogy kontrolltesztként használhatók, azok számára, akik meggyőző nyilvános beszéd tartására készülnek.

Az első rész (Az antik törvényszéki szónoklás) I. fejezete „A klasszikus retorika általában” címmel, kiindulási alapként a klasszikus retorika két legnagyobb alakjának: Cicerónak és Quintilianusnak az életművét helyezi a középpontba. Hiszen ők hasznosították a görög retorika (Arisztotelész, Demoszthenész) legfontosabb eredményeit, sőt jelentősen tovább

¹ Jogász, pszichológus, jelnyelvi interkulturális kommunikációs szakértő, grafológus, írásszakértő. Pécsi Tudományegyetem, Állam-és Jogtudományi Kar, Büntető Eljárásjogi és Kriminálisztikai Tanszék, PhD hallgató.

² Tremmel Flórián: A klasszikus retorikáról. JURA 2013/1. 106. o.

³ Tremmel Flórián: Igazságügyi retorika. Simon Kiadó, Pécs, 1993.

⁴ Tóth Mihály (Szerk.): Híres magyar perbeszédek. A közelmúlt nevezetes vád- és védőbeszédei (Bevezető tanulmányokkal). Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2013.

is fejlesztették azokat. De mi is a retorika? A klasszikusok szerint lehet mesterség (képeség), művészet vagy tudomány. A műfajelmélet a szónoki beszéd három típusát különbözteti meg: a törvényszéki (a Szerző által pánjudiciális retorikának nevezett irányzat, amely az egész retorika anyagát a törvényszéki szónoklásra építi) a tanácskozó és bemutató beszédet. Arisztotelészi alapfogalmi: az éthosz (a szónok megbízható jelleme), a páthosz (a hallgatóságban felébresztett érzelem, és a logosz (magának az ügynek a logikus kifejtése). Meghatározó jelentőségűek az ügyállások (az alapvető vita nemeknek), amelyek segítségével megállapítható a fő kérdés. Helyes felismerése döntően befolyásolja a tartandó perbeszéd tartalmi és formai vonásait. Emellett magából a retorikai szituációból adódó elvárásoknak is meg kell felelnie a szónoknak (a hallgatóság összetétele, légkör, stb). A klasszikus beszéd három fő erénye: a (nyelvi) hibátlanosság, a világosság és az illendőség. A Szerző kutatásainak meghatározó felfedezése, hogy a klasszikus retorikai művek nagy része (Arisztoteléstől Demoszthenészig, Cornificiustól Quintilianusig) ötpilléres szerkezetre épül. Ez az öt szónoki résztevékenység: az invenció, a diszpozíció, az elokúció, a memória és a pronuciáció. Az öt alapvető beszédész pedig: a bevezetés, az elbeszélés, a bizonyítás, a cáfolás és a befejezés.

A II. fejezetet az „Első pentamernek” szenteli a Szerző. A szónoki résztevékenységek klasszikus pentamere öt dinamikus elemet különböztet meg: az anyaggyűjtést (invenció), az elrendezést (diszpozíció), a kidolgozást (elokúció), az emlékezetbe vésést (memória) és az előadást (pronuciáció). (1) Az anyaggyűjtés eredményességét az érvforrások (toposzok) ismerete és alkalmazása teszi lehetővé. A legjelentősebb szónokok saját topikát alakítottak ki (Arisztotelész, Cicero, Quintilianus). (2) Az elrendezés (a beszéd anyagának elosztása) kiemelt jelentőségű. Általános felépítési séma az ötrészes tagolás, amely bevezetésre, elbeszélésre, bizonyításra, cáfolásra és befejezésre osztja a mondanivalót. Fontos kérdés az érvek sorrendjének, a legerősebb érv elhelyezésének problematikája. (3) A beszéd kidolgozása során a hibátlan nyelvhasználat alapvető követelményként fogalmazódik meg. A megfelelő stílusnem kiválasztása és a szóképek (trópusok) alkalmazása jelentősen befolyásolja a végeredményt. (4) Az emlékezetbe véséssel és megtartással kapcsolatban Quintilianus azon az állásponton van, hogy alapvető forrása az elmélyült át(végig)gondolás. Az így kialakuló vezérfonalhoz azonban nem szabad görcsösen ragaszkodni, csak rugalmasan támaszkodni rá, hogy a véletlen adta lehetőséggel (rögtönzés) is élhessen a szónok. (5) Az előadásmódot Demoszthenész a legdöntőbb szónoki résztevékenységnek tartja. A hanglejtés, a szem és a tekintet (arcjáték), a taglejtés és a testtartás, a „*testi ékesszólás*”, a szellemesség és a humoros előadásmód kétcáfolásának kérdése együttesen járul hozzá a sikeres előadáshoz.

A III. fejezet tartalmazza a „Második pentamer” kifejtését. A szónoki beszédész klasszikus pentamere öt részt foglal magába: a bevezetést (exordium), az elbeszélést (narráció), a bizonyítást (probáció), a cáfolást (refutáció) és a befejezést (peroráció). (1) A bevezetés fő célja a hallgatóság jóindulatának megszerzése (captatio benevolentiae). A szónok építkezhet az ellenfél beszédéből, keltheti a rögtönzés benyomását, vagy leszögezheti a fő tételt, de fontos, hogy ne kövesse el a leggyakoribb hibákat (pl.: gyors beszédtempó, elcsépelet kezdés). (2) Az elbeszélés kiindulhat a személyből vagy az indítékból, kiemelheti a motívumot vagy az alkalmat, kezdődhet a mondanivaló elején vagy „in medias res”. Pozitívum a tömörség és a szónoki stílusesszéközök (kérdés-felelet, fokozás) alkalmazása. (3) Bizonyításnak tekinthető minden érvelés és ésszerű indoklás a görög és a római retorikai felfogás szerint. A folyamat magas fokú absztrakciót és integráltságot igényel, így Arisztotelész munkássága által a klasszikus retorika nagymértékben hozzájárul a szillogizmustan (tisza deduktív következtetés) továbbfejlődéséhez. (4) A cáfolás lényegét tekintve ellenbizonyítás (a bizonyítás döntően építő, a cáfolás romboló jellegű). Az elkövethető két fő hiba: az ellenfél érvelésének agyonhallgatása vagy az érvelésével való aprólékos foglalkozás. Fontos eszköze az ellenvetés (de kerülendő a látszatellenvetés), a diszjunktív kizárás (a reálisan elképzelt alternatívák felvázolása, majd egy kivételével az összes kizárása), a visszafordítás (az ellenfél hibás érvelésének bemutatása) és a helyesbítés (a látszólagos öncáfolás). (5) A befejezés fő funkciói: az összegzés (recapitulatio) és a buzdítás

(hortatio). A Szerző kutatásai alapján kevés a színvonalas és hatásos befejezés (kevesebb, mint a bevezetés esetében), ami e rész ismétlő jellegével magyarázható. A téma zárásaként még néhány érdekes makro- és mikrostruktúrális összefüggés (pl.: a „pánjudiciális” jelleg, a „párbeszéd”-szónoklatok hiánya, a perbeszéd mikroszerkezete, stb) felvázolása is megtalálható a műben.

A IV. fejezet a „Perbeszéd jogi szabályozásáról” szól. A perbeszéd a büntetőper önálló szakasza (a Be. a bizonyításfelvétel és a határozathozatal közé teszi, így „híd” szerepet tölt be) de a polgári perben nincs önálló helye és részletes szabályozása (a Pp. csak a zárónyilatkozat lehetőségére utal). Gyűjtőfogalom, szűkebb és tágabb értelemben is használható. Szűkebb értelemben csak a vád- és védbeszéd tartozik ide, de tágabb értelemben (mellékszónoklatok) a sértett, a magánfél és az egyéb érdekelt felszólalásai, a vád- és védbeszédekre adható válaszok, a vádlott utolsó szóhoz való joga, az indítványok, az észrevételek és a zárónyilatkozatok is. Történeti kialakulásából adódóan szoros kapcsolatban áll egyes büntetőeljárás alapelvekkel (az eljárási feladatok megosztásának elve, a nyilvánosság elve, a szóbeliség elve, a közvetlenség elve). Lényege szerint egymással szemben álló (polarizált) ítélettervezetnek tekinthető. A Be. szabályozza a sorrendet, rendelkezik a tartalmi kellékekről és a félbeszakítás tiltásáról. A rögzítés módjáról a Szerző de lege ferenda javaslatot fogalmaz meg arra vonatkozóan, hogy a jogalkalmazási vagy oktatási szempontból kiemelkedő jelentőségű ügyekben hivatalból kerüljön sor a perbeszéd-párbeszéd korszerű technikai rögzítésére. A formáját tekintve a Szerző álláspontja szerint a Be. határozottan foglal állást: vádbeszéd, illetve védbeszéd „tartásáról”, tehát beszéd tartásáról, nem felolvasásáról szól.

A második részben (A jelenkori (hazai) törvényszéki szónoklás) az V. fejezet a retorika változását mutatja be. A középkorban a klasszikus retorika továbbélése Janus-arcú: egyrészt az iskolai „tantárgyak” közé emelkedik, másrészt hiányoznak a tudományos elméleti művek. Az újkori polgári társadalom és a tudományok robbanásszerű fejlődése következtében azonban jelentős változáson megy át. A klasszikus kettős pentamer keretben már nem fér el, interdiszciplináris ismerettengerré válik. A Szerző szójátékával kifejezve a pentamer pantomerré (soktagúvá) alakul át. A megjelenő új társtudományok (ismeretágak, diszciplínák) a beszéd fontos elemeit vizsgálják. Középpontjukban az a felismerés áll, hogy minden nyilvános beszéd egyfelől kommunikáció, másfelől interakció. A retorika fejlődésére nagy hatással van a szociálpszichológia ismeretanyaga (a meggyőzési technikák hatékony alkalmazása: az első tényező és a friss tényező hatása, az időtényező jelentősége, az előadásmód, a szociálpszichológiai interakció elemzése) és a kommunikációelmélet (a klasszikus szónoki szituáció lényegében egy kommunikációelméleti alaphelyzet, a verbális és a nonverbális kommunikáció jelentősége). Érdeemes kitérőt tenni a marketing világába (a gazdasági életben fontos szerepet betöltő reklámszövegek rövid nyilvános beszédeknek, meggyőzésre irányuló kis szónoklatoknak tekinthetők), és megemlíteni az informatika térhódítását is (emelheti a nyilvános beszéd színvonalát: adatbázisok felhasználása, szemléletesség növelése, stb). A fejezet második felében az igazságügyi retorika határait húzza meg, amelyeket a perbeszéd döntő tényezőinek (az ügyismeret - anyaggyűjtés, a felépítés - elrendezés, az előadásmód, a szónok meggyőződése) vizsgálatában, a tényezők hatásrendszerének körvonalazásában és kibontakoztatásában jelöl meg. Figyelemre méltó meglátása az öt klasszikus szónoki résztvevékenység plusz két szakasszal való megtoldása (meditáció - körvonalazódás, recepció - befogadhatóság). Így az első klasszikus pentamer továbbfejlődik szeptenáriummá (a hét pillér: meditáció, invenció, diszpozíció, elokúció, memória, pronunciació, recepció). A második pentamer (perbeszéd tartalmi felépítése) is tekinthető szeptenárius rendszerűnek (bevezetés, tényállás, bizonyítékok, jellemzés, minősítés, büntetés, befejezés). A hazai irodalomban elsőként mutat rá arra, hogy a bűnügyek ténykérdéseit is érdemes szeptenárius szerkezetben (a hét alapvető kriminalisztikai kérdés: mi? hol? mikor? hogyan? ki? kivel? miért? mentén) vizsgálni és a perbeszédekben elemezni. A klasszikus és a jelenkori retorika viszonyáról így vélekedik: „*Ebben a hétszeres, illetve háromszoros héttagúságban (szeptenáriusságban) látom az önállósult igazságügyi retorika alapvető pilléreit, csomópontjait. Az igazságügyi retorika ily módon a megszüntetve*

megőrzés („Aufhebung”) viszonyában van a klasszikus retorikával s ezen belül a klasszikus törvényszéki szónoklástannal. Megszünteti ugyan a klasszikus pentamer jellegét mind a szónoki résztvekenységeknek, mind a beszédrészeknek, de sok tekintetben meg is őrzi ezt az öttagúságot a jelenkori, igazságügyi retorika szeptenárius kimunkálásával.

A VI. fejezet „A perbeszéd tartalmi felépítését” részletezi. (1) A jó bevezetés figyelemfelkeltő, kiemelheti a bűnügy alapvető sajátosságát, lehet szemléletes és élményszerű elbeszélés jellegű, vagy hangsúlyozhat egy kérdést, ami mottószerűen végigvezethető az egész beszéden, de nem tartalmazhat hibákat (pl.: közhelyek megjelenése, tanulságok levonása, stb). A védbeszéd retorikai előnye, hogy a vádbeszéd után kerül sorra. A kedvezőtlen közhangulat a védői éthosszal (a védő saját hivatástudatával, elkötelezettségével, szilárdságával, tisztességével) ellensúlyozható. (2) A tényállásnál a milyen részletességgel (tömören), milyen sorrendben (az események időrendjének követése), és mivel összefüggésben célszerű ismertetni (az „araszolvá” - a bizonyítékok mérlegelésével összekapcsolva, a ténykérdéseket egymástól elválasztva - haladás mellőzésével) problémakörök helyes megoldása vezet jó eredményre. A Szerző véleménye szerint a kriminalisztikai alapkérdések feltevése és megválaszolása az egyik legjobb módszer a tényállás előadásakor. (3) A bizonyítékok mérlegelésekor jó megoldás a quintilianusi módszer alkalmazása, vagyis a leggyengébb bizonyítéktól a legerősebb felé haladás megvalósítása. Célravezető lehet a szubjektív megközelítés is, hogy a vádló a vádbeszédében kifejtse, hogy milyen bizonyítékok hatására, miért és hogyan alakult ki benne az a meggyőződés, hogy a vádlott bűnös. A több vádlottas ügyek ellentmondásos vallomásai esetén a perbeszédnek határozottan állást kell foglalnia, a vádlottak szavahihetősége és hitelt érdemlősége kérdésében. Mindig kerülendő a formális (pl. „rendelkezésre álló adatok alapján”), a nyilvánvalóságra vagy a köztudomásra való hivatkozás. Új kihívás a vádló számára a titkos bizonyítékok intézményesülése és a humángenetika látványos előretörése. Új lehetőség a védő számára a jogellenes bizonyítékok széleskörű intézményesítése és a kriminalisztika által kidolgozott út-idő diagram alkalmazása. (4) A jellemzés a legkevésbé kötött perbeszédrész. Előkészíti a tényállás előadása és a bizonyítékok értékelése, valamint hozzájárul a bűnösség, a minősítés és a büntetés megalapozásához. A vádlott bonyolult bűnözési múltjának részletes ismertetése nem szerencsés, mert felolvasás válhat a beszédből. Fontos azonban erkölcsi arculatának, életvitelének tömör ismertetése. A jó jellemzés néhány vonás kiemelésével, szinte karikatúraszerűen ragadja meg a lényegét, pozitívuma a sokoldalúság, a képszerűség és a színesség. Kerülendő a vádlott lebecsülése. Egyes esetekben (ha provokátor volt) a sértett jellemzése is fontos lehet. (5) A jogi minősítésre vonatkozó indítvány alapvető retorikai vonása, hogy előterjesztése jogi okfejtésként és érvelésként történik. Jó megoldás a precedensek felhasználására az egyszerű utalás (a Bírósági Határozatokban közzétett eseti döntés számszerű megjelölésére és a fejlécben közölt tömör szövegre, további eseti döntéseknél csak azok sorszámára). Kerülendő a „törtetlen” vagy „egységes jogirodalomra” való hivatkozás. A jogi érvelés pontosítása a vád konkretizálásával a vádlónak és a védőnek is érdeke. (6) A büntetéssel foglalkozó részben a perbeszédet tartó számára az érdemi vitához jelentős mozgásteret, szinte korlátlan retorikai érvelési lehetőséget biztosít a büntetési nemben belül az arányosság követelménye, ehhez kapcsolódóan az enyhítő és súlyosító körülmények (a műben panoráma táblázat található felsorolásukkal), valamint a szankciófajták rendszerének részletezése. Korlátként csak a halálbüntetés megszüntetése, a büntetés határozott mértékére irányuló indítvány megtiltása és a büntetés kiszabási indítványnak az írásban rögzített végindítványban való szerepeltetése jelenik meg. (7) A jó befejezés viszonylag ritka, ami az újítás tilalmával, az egyszerű ismétléssel (hatékonyabb lenne az ismétlődő motívum, fokozássá alakítása) magyarázható. Retorikailag előnyös megoldás a tanulságok levonása, különösen buzdításként megfogalmazva.

A VII. fejezet „A perbeszédrészek fokozott retorikai lehetőségeire” helyezi a hangsúlyt. A Szerző álláspontja szerint a perbeszéd szerkesztésének alaptörvénye, hogy a részek nem különülnek el mereven egymástól (összefonódhatnak), sorrendjük változhat (akár ki is maradhatnak elemek), és a rendszert az adott ügy természetének kell meghatározni. Retorikai

szempontból a bevezetés és a befejezés (önmagában és együttesen) rejti a legnagyobb lehetőségeket (ismétlés és fokozás alkalmazása). Quintilianus meglátása szerint a bevezetés a múlttal kapcsolatos, míg a befejezés a jövőbe mutat. A jellemzés megfelelő elhelyezése és szemléletessé tétele, valamint a perbeszédrészek durva szerkezete (makrostruktúra és makrokontextus) és finom szerkezete (mikrostruktúra és mikrokontextus) egyaránt felhasználható a pozitív hatás kiváltása érdekében. A fejezet második fele az elkövethető típushibákkal foglalkozik. A két legalapvetőbb a hiányos és felületes ténybeli érvelés (a bizonyítási eszközök, valamint az enyhítő és súlyosító körülmények nyitott rendszerének gyenge kezelése, a cáfolás elmaradása, a gócpont nem következetes kezelése) valamint jogi érvelés (a vádtól eltérés és a vádmódosítás problematikája, a kétszeres értékelés tilalmának megsértése).

A VIII. fejezetben „A vádbeszéd és a védbeszéd viszonyát” elemzi a Szerző. Mindkettő perbeszéd, ezért jellemezhető általános vonásokkal (a műben a perbeszéd általános jellemzése részben olvasható). De lényeges különbségek is megjelennek: az érdekek szolgálásában (a vádbeszéd a társadalomét, a védbeszéd a vádlottét), a felépítés jellegében (a vádbeszéd szintetikus, a védbeszéd analitikus), a személyes meggyőződés kifejezhetőségében (a vádbeszédben igen, a védbeszédben nem), a tárgyilagosságban (a vádbeszédben két irányban, a védbeszédben egy irányban - csak a vádlott javára), és a perbeszédrészek alkalmazásában (a vádbeszéd kötött, a védbeszéd kötetlen). A perbeszéddek tipologizálásához támpontot adhat az összetettség (vitás kérdések száma), a képviselhetőség (a beszéd tartalmának viszonya a közvéleményhez és jogi normákhoz), a nyilvánosság (a hallgatóság jellemzői) és a kötetlenség (függő helyzetek és írásbeliség) foka. A vád- és védbeszéd viszonyát jól érzékeltetik a „*párhuzamos*” (egy ügyben elhangzó) perbeszéddek. A „*párbeszéd*” jelleg hangsúlyozása érdekében (újításként) a Schrank-per vád- és védbeszédének teljes retorikai elemzése (a Szerző általi) is megtalálható a műben.

A IX. fejezetben az „Egyéb perbeszédokről” esik szó, amelyek egyrészt előkészítik, kiegészítik, folytatják az érdemi vád- és védbeszédeket (így szoros tartalmi és funkcionális összefüggésben állnak a szűk értelemben vett perbeszéddekkel), másrészt felépítésüket, stílusukat, előadásmódjukat tekintve beszédműveknek tekinthetők (így retorikai megközelítésben is közel állnak e beszéddekhez). A negyedik fejezetben táblázatba foglalt tágabb értelemben vett perbeszéddek (elsőfokú eljárásban, perorvoslati eljárásban - kiegészítve a polgári bírósági eljárásban elhangzó perbeszéddekkel és az ítélethirdetés főbb retorikai vonásaival) részletes kifejtésére is itt vállalkozik a Szerző. A mű végén de lege ferenda javaslatokat fogalmaz meg a perek elhúzódásának visszaszorítására (az írásbeliség és a szóbeliség sajátos együttélési problémaköre). Álláspontja szerint „*a szóbeliségnek a jelenleginél nagyobb teret kell biztosítani. Más szavakkal: a hazai igazságszolgáltatást az angolszász rendszerhez indokolt közelíteni*”. Retorikai szempontból a perbeszéddek tartásakor a teljes körű rögtönzés vagy a szó szerinti felolvasás helyett, a kötetlen élőszavas perbeszédet tartja a legelőnyösebbnek, „*amely realizálja a „forgatókönyvet”: a kéthasábos vázlatban is rögzített tartalmi és formai tervet*”. Nézete szerint: „*Nincs hatásosabb, mint a jól előkészített rögtönzés.*”

Az utószóban a Szerző stílusosan az „*utolsó szó, pontosabban az utószó jogán*” kifejti, hogy szívesen veszi a művel kapcsolatban felmerülő észrevételeket, valamint örömmel fogadja az Olvasó által már megtartott perbeszéddek szövegét. Útravalóul még egy utolsó tanács: „*a jó szónoknak a kedvező természeti adottságokon túlmenően nemcsak az alapvető elméleti ismereteket kell folyamatosan gyarapítania, hanem sokat kell gyakorolnia.... Orator non nascitur, sed fit! [Nem szónoknak születünk, hanem azzá leszünk!]*”

Az alapos irodalomjegyzék 143 tételből áll, amely 1847-től 2013-ig tartalmaz hivatkozásokat (176 évet fog át). A magyar mellett orosz, francia és angol nyelvű műveket tartalmaz, a pszichológia, a kommunikáció, az irodalom és a jog területéről.

A jelen jogászainak is tanulságos lehet a mű, mert a közelmúltban született perbeszéddek elemzése által (a jó és rossz példák kiemelésével) hasznos gyakorlati tanácsokat nyújt.

A könyv hátsó borítóján olvasható, hogy Tremmel Flórián évtizedek óta foglalkozik igazságügyi retorikával. Szakemberként kinek ajánlja a művét? *„Ezt a retorikai kézikönyvet nemcsak az igazságszolgáltatásban tevékenykedő kezdő jogászok számára írtam, hanem a tapasztalt, jelentős gyakorlattal rendelkezőknek is, továbbá a nyilvános politikai szereplőknek, illetve politikai pályára készülőknek. Kezdő perbeszédeselemek a szükséges megalapozás, a tapasztalt perbeszédeselemek pedig a perbeszédképességük továbbcsiszolása végett írtam, nem tévesztve szem elöl azt, hogy a minél magasabb szintű perbeszéd-képesség termékeny propedeutikaként általában jól hasznosítható, nemcsak az igazságszolgáltatásban, hanem a közélet más területein is.”*